

Prososyal Davranışların Nitel Olarak Ölçülmesine Yönelik Soru Kılavuzu Taslağı: Kuramsal Bir İnceleme

Doç. Dr. Beyazıt Yaşar SEYHAN

Korkut Ata Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Osmaniye, TR. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7404-3976> , beyazit.seyhan1@gmail.com

Özet

Bu çalışma, prososyal davranışların nitel araştırmalarda incelenmesine yönelik yarı yapılandırılmış bir soru kılavuzunun kuramsal temellerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Prososyal davranış; bireylerin başkalarına yardım etme, paylaşma, destek olma ve fedakârlık gösterme gibi olumlu sosyal eylemlerini içeren, duygusal, bilişsel ve davranışsal bileşenlerden oluşan çok boyutlu bir psikolojik süreçtir. Mevcut literatürde prososyal davranışların ağırlıklı olarak nicel ölçekler aracılığıyla değerlendirildiği görülmekte; bu durum bireylerin yardım davranışlarına yükledikleri öznel anlamların, niyetlerin, dini ve kültürel referansların ve bağlamsal deneyimlerin derinlemesine incelenmesini sınırlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada, prososyal davranış sosyal psikoloji, gelişim psikolojisi ve din psikolojisi perspektiflerinden ele alınarak kavramsal çerçevesi sunulmuş; nitel ölçüm yaklaşımının prososyal davranışların içsel süreçlerini anlamadaki yöntemsel avantajları tartışılmıştır. Ayrıca, prososyal davranışların geçmiş, şimdi/geniş zaman, gelecek ve zamanlar arası boyutlar dikkate alınarak duygusal, bilişsel ve davranışsal bileşenler temelinde yapılandırılmasının, bu davranışların zamansal sürekliliğini ve dönüşümünü görünür kıldığı vurgulanmıştır. Çalışmanın temel katkısı, prososyal davranışları çok boyutlu ve bağlamsal bir biçimde ele almayı mümkün kılan, zaman temelli sistematik bir soru kılavuzu tasarımıyla ilişkin ilkeleri ortaya koymasındır. Bu kuramsal incelemenin, ileride gerçekleştirilecek nitel ve karma yöntemli araştırmalar için metodolojik bir çerçeve sunarak, daha yapılandırılmış ve karşılaştırılabilir görüşme kılavuzlarının geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Prososyal Davranış, Nitel Araştırma, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, Zaman Boyutu, Din Psikolojisi.

Designing an Interview Guide for the Qualitative Assessment of Prosocial Behavior: A Theoretical Examination

Abstract

This study aims to articulate the theoretical foundations of a semi-structured interview guide designed for examining prosocial behavior in qualitative research. Prosocial behavior is conceptualized as a multidimensional psychological process encompassing positive social actions such as helping, sharing, supporting, and self-sacrifice, and comprising emotional, cognitive, and behavioral components. The existing literature indicates that prosocial behaviors have predominantly been assessed through quantitative scales; however, this approach limits an in-depth exploration of individuals' subjective meanings, intentions, religious and cultural references, and contextual experiences related to helping behavior. Within this framework, the study presents a conceptual background of prosocial behavior from the perspectives of social psychology, developmental psychology, and the psychology of religion, and discusses the

methodological advantages of qualitative measurement in capturing the internal processes underlying prosocial actions. Furthermore, it is emphasized that structuring prosocial behavior across temporal dimensions—including past, present/general, future, and cross-temporal perspectives—based on emotional, cognitive, and behavioral components enables the visibility of both the continuity and transformation of prosocial behavior over time. The primary contribution of this study lies in proposing design principles for a systematic, time-based interview guide that allows prosocial behavior to be examined in a multidimensional and contextual manner. This theoretical inquiry is expected to provide a methodological framework for future qualitative and mixed-methods studies and to contribute to the development of more structured and comparable interview guides.

Key Words: Prosocial Behavior, Qualitative Research, Semi-Structured Interview, Temporal Dimension, Psychology of Religion.

1.Giriş

Prososyal davranış, bireylerin başka bir kişinin ya da grubun iyiliğini artırma amacı güden gönüllü eylemlerini ifade eden geniş bir kavramdır (Eisenberg, Fabes, & Spinrad, 2007). Yardım etme, paylaşma, bağış yapma, teselli etme, fedakârlıkta bulunma ve iş birliği gibi farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir (Penner, Dovidio, Piliavin, & Schroeder, 2005). Psikoloji literatüründe prososyal davranış uzun yıllardır incelenmekle birlikte, bu olgunun gerek bireysel gerekse kültürel-dinî temelleri giderek daha fazla ilgi görmektedir (Batson, 2011). Özellikle toplulukçu kültürlerde prososyal davranış; sosyal normlar, değerler, dini inançlar ve toplumsal dayanışma algılarıyla yakından ilişkilidir (Triandis, 1995; Saroglou, 2013).

Mevcut araştırmalarda prososyal davranışın genellikle nicel ölçme araçlarıyla değerlendirildiği görülmektedir (Carlo & Randall, 2002; Penner et al., 2005). Bu tür ölçekler davranışın düzeyini belirlemede yararlı olmakla birlikte, bireylerin yardım etme kararlarını şekillendiren içsel motivasyonları, dinî ve ahlaki referansları, kişisel deneyimleri ve sosyal bağlamı yeterince ortaya koyamamaktadır (Batson, 2011; Hardy & Carlo, 2011). Bu nedenle, nitel araştırmalarda kullanılacak sistematik bir soru kılavuzunun geliştirilmesi önem taşımaktadır (Creswell & Poth, 2018). Nitel araştırmalarda kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme kılavuzları, araştırmacıya hem standartlaştırılmış hem de esnek bir görüşme süreci sunarak katılımcıların deneyimlerini, anlamlandırma biçimlerini ve öznel değerlendirmelerini derinlemesine inceleme imkânı sağlamaktadır (Kvale & Brinkmann, 2009). Bu bağlamda, bu çalışma prososyal davranışların nitel ölçümüne yönelik bir soru kılavuzunun tasarlanmasında temel alınması gereken kuramsal unsurları ortaya koymayı amaçlayan teorik bir inceleme niteliği taşımaktadır. Prososyal davranışın psikolojik ve dinî temelleri ile nitel araştırma yaklaşımının sunduğu analitik derinlik ve görüşme

kılavuzu oluşturma ilkeleri birlikte ele alınarak, ileride yapılacak saha araştırmaları için kuramsal bir zemin oluşturulması hedeflenmektedir.

Prososyal davranışlar, bireyin başka bir kişinin iyilik hâlini artırmayı amaçlayan gönüllü eylemleri ifade eden geniş bir kavram alanına sahiptir. Yardım etme, bağışta bulunma, iş birliği, duygusal destek verme ve toplumsal dayanışma gibi davranışlar bu kategoriye dahildir (Eisenberg & Spinrad, 2014). Bu davranışların açıklanmasında çeşitli psikolojik, sosyal, kültürel ve dinsel faktörlerin bir araya geldiği çok katmanlı bir yapı söz konusudur. Aşağıda prososyal davranışa ilişkin kuramsal çerçeve, literatürdeki temel yaklaşım ve kavramlar ışığında detaylandırılmaktadır.

2. Prososyal Davranışın Tarihsel ve Kavramsal Gelişimi

Prososyal davranış kavramı 1960’lardan itibaren sosyal psikoloji alanında sistematik bir araştırma konusu hâline gelmiştir. Özellikle yarım saat boyunca katili ile gece sokak ortasında mücadele edip diğer insanlar tarafından kendisine yardım edilmeyen Kitty Genovese cinayetinin toplumda bireysel sorumluluk tartışmalarını tetiklemesinin ardından, yardım davranışını etkileyen faktörlerin deneysel yöntemlerle incelenmesi hız kazanmıştır (Darley & Latané, 1968). Bu olay, “seyirci etkisi” ve “sorumluluk dağılması” gibi kavramların gelişmesine öncülük etmiş; prososyal davranışın yalnızca bireysel bir tercih değil, sosyal bağlam tarafından şekillendirilen bir olgu olduğu anlaşılmıştır (Benderly, 2012; Ayrıca bkz. <https://www.apa.org/gradpsych/2012/09/tall-tales>). 1970’lerden sonra prososyal davranış, sosyal psikoloji, gelişim psikolojisi, ahlak psikolojisi ve din psikolojisinin kesişim noktalarında ele alınmış; motivasyonel, bilişsel ve duyuşsal bileşenleri ayrıntılı biçimde tanımlanmıştır (Penner, vd., 2005).

İnsanların neden yardım ettikleri ya da neden yardım etmekten kaçındıkları, sosyal ve din psikolojisi literatüründe uzun süredir tartışılan temel sorulardan biridir. Bu soruya cevap arayan birçok kuramcı, yardım davranışını öncelikle motivasyonel temeli açısından ele almış ve yardım etmeyi, karşılık beklentisi içeren “bencil (egoistik)” yardım ile herhangi bir çıkar gözetmeksizin gerçekleştirilen “diğerkâm (özgeci)” yardım olarak iki ana kategoriye ayırmıştır. Bunun yanı sıra yardım davranışı, içerik ve biçimsel özellikleri bakımından da çeşitli alt sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Bu çerçevede yardım etme; planlı ya da plansız, doğrudan ya da dolaylı, önemli ya da önemsiz biçimlerinde ortaya çıkabilen çok boyutlu bir sosyal davranış olarak değerlendirilmiştir

(Ayten, 2009, ss. 16–20). Diğerkâmlığı ve prososyal davranışları, içerik ve motivasyonları bağlamında değerlendiren sosyal psikologların aksine evrimsel bakış açısıyla değerlendirip diğerkamılığı hayvanların grup halinde savunma anında gösterdikleri yardımlaşma gibi açıklamışlardır (Cunningham, 1986, ss. 39-41). Öte yandan diğerkamılığı ve prososyal davranışları insanı saldırgan bir varlık diye gören Sigmund Freud'un başını çektiği psikanalist yaklaşım ise insanın tüm davranışlarını kontrol eden bilinçaltındaki güdü veya güdülerle izah etmiştir. Değerleri ve değer merkezli hüküm ve yargıları önemsemeyen John B. Watson ve Burrhus Frederick Skinner gibi ilk dönem davranışçı teorisyenler ise (Ekstein, 1978, s. 167) diğerkamılığı ve prososyal davranışı bir “ekti-tepki” veya “ödül-ceza” gibi kavramlarla izah etmeye çalışmışlardır. Psikoanalitik ve davranışçı teorisyenlere karşı çıkan ve insanı daha olumlu bir yaklaşımla ele alan Abraham Maslow ve Carl Rogers gibi hümanistik psikologlar ise insanoğlunun doğuştan iyi bir tabiata sahip olduğu için diğerkamılık ve prososyal davranışlar sergilemesinin doğuştan yardım etme potansiyeline sahip olduğunu dile getirirler (Maslow, 2001, ss. 8-9). Diğerkamılık ve prososyal davranışını sadece davranışsal bir süreç olarak değil aynı zamanda duygusal ve bilişsel süreçlerin birleşimi olarak gören bilişsel kuramlar ile Kohlberg (1981) ve Hoffman'ın (2000) başını çektiği ahlaki gelişimin bir göstergesi olarak yorumlayan kuramlar da bulunmaktadır.

3. Prososyal Davranışların Bileşenleri

Birey yardım ederken yani prososyal davranış sergilerken hangi psikolojik, fizyolojik, sosyal veya bilişsel süreçlerden geçtiğine dair birçok görüş ileri sürülmüştür (Desecty, vd, 2016; Eisenberg, & Fabes, 1998; Dunfield, 2014). Psikolojide prososyal neredeyse tüm teorik kuram veya kavramların aslının özeti şu üç ana bileşene dayandığını gösterir: Bireyde empati, merhamet, şefkat, duygusal hassasiyet gibi özellikleri ortaya koyan “*duygusal bileşen*”; durumun değerlendirilmesi, ihtiyaç analizi, olası sonuçların hesaplanması gibi “*bilişsel bileşen*” ve somut yardıma dönüşen eylem ile bağış, fiziksel destek, rehberlik vb. durumları ortaya çıkaran “*davranışsal bileşendir.*” Bu üç bileşeni din psikolojisi açısından değerlendirince bir diğerkamılık veya prososyal davranış için hepsinin eşit ve önemli derecede -doğrusal değil- döngüsel bir ilişki içinde bulunması gerekir. Din psikolojisi açısından diğerkamılık veya prososyal davranış, bireyin dinî duygularla içinde olması (duygusal bileşen), yardım gerektiren durumu inanç temelli bir anlamlandırma süzgecinden geçirmesi (bilişsel bileşen) ve bu süreci somut yardım davranışına dönüştürmesiyle (davranışsal

bileşen) ortaya çıkan çok boyutlu bir yapıdır. Kısacası, bu bileşenler din psikolojisi açısından bir prososyal davranışı sadece toplumsal bir olgu değil, aynı zamanda bireyin manevî gelişiminin ve dindarlık düzeyinin bir göstergesi hâline getirmektedir. Nitekim dindarlık ile prososyal davranış arasında pozitif yönlü birçok çalışmanın olduğu görülmüştür (Shariff, vd., 2023; Grossman & Parrett; McCullough & Willoughby, 2009; Dere, 2021; Ayten, 2009; Norenzayan & Shariff, 2008; Galen, 2012). Din psikolojisi açısından bu pozitif yönlü ilişkinin kültürel bağlam, dindarlık türü ve ölçüm yöntemlerine bağlı olarak değişkenlik gösterebildiğini de unutmamak gerekir.

4. Prososyal Davranışların Bileşenlerinin Ölçülmesi

Din psikolojisinde prososyal davranış ve diğerkâmlık bugüne kadar ağırlıklı olarak *nicel yöntemlerle* ölçülmüştür (Saroglou, 2013; Norenzayan & Shariff, 2008). Nitel yöntemler ise daha sınırlı, tamamlayıcı ve görece yeni bir ölçme eğilimidir. Din psikolojisi alanında prososyal davranışın duygusal ve davranışsal bileşenleri çoğunlukla nicel ölçme araçlarıyla değerlendirilirken (Eisenberg & Spinrad, 2014), bilişsel bileşen dahil tüm bileşenler bireyin dinî anlamlandırma ve niyet süreçlerini içermesi nedeniyle ağırlıklı olarak nitel yöntemlerle incelenmesi daha uygun olabilir. Din psikolojisi alanında prososyal davranış ve dindarlık ilişkisi çoğunlukla nicel yöntemlerle incelenmiş olmakla birlikte, bu çalışmaların önemli bir kısmı bireylerin dinî anlamlandırma ve niyet süreçlerini sınırlı düzeyde açıklayabilmektedir. Bu nedenle bu araştırma, bilimsel yazında görece ihmal edilen nitel yaklaşımı tercih ederek, prososyal davranışın duygusal, bilişsel ve davranışsal boyutlarını derinlemesine incelenmesini imkân sunmaktadır (Creswell & Poth, 2018). Aşağıda araştırmanın yöntem ve bulgu kısmı buna göre şekillendirilmiştir.

5. Yöntem

Prososyal davranışların bileşenleri hakkında bireyin anlam dünyasına nüfuz edebilmek ve öznel deneyimlerini ortaya koyabilmek amacıyla nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel yöntem, bireylerin yaşantılarını ve bu yaşantılara yükledikleri anlamları derinlemesine inceleme imkânı sunması bakımından özellikle uygun görülmektedir (Creswell & Poth, 2018; Patton, 2015). Bu yaklaşım, prososyal davranışların yalnızca “ne sıklıkla” gerçekleştirildiğini değil, bireyler

tarafından nasıl deneyimlendiğini ve anlamlandırıldığını ortaya koymaya olanak tanımaktadır (Batson, 2011). Ayrıca dinî inançların bireylerin anlamlandırma süreçlerindeki merkezi rolü dikkate alındığında, bu boyutun nitel yöntemle ele alınması daha bütüncül bir değerlendirme sunmaktadır (Saroglou, 2013). Şimdiye kadar literatürde genellikle nicel ölçümlere göre ölçme araçları oluşturulduğu görülürken nitel olarak böyle bir ölçme aracının oluşturulması literatüre önemli bir katkı sunacağı izlenimi vermektedir. Bu araştırmanın amacı, prososyal davranışların duygusal, bilişsel ve davranışsal bileşenlerinin nitel olarak incelenmesini kolaylaştırmaya yönelik yarı yapılandırılmış bir görüşme kılavuzu geliştirmektir. Araştırma, literatürde çoğunlukla nicel yöntemlere dayalı olarak geliştirilen ölçme araçlarına alternatif olarak, nitel yönteme dayalı yarı yapılandırılmış görüşme soruları oluşturmayı hedeflemektedir. Bu yönüyle çalışma, araç geliştirmeye yönelik nitel bir araştırma (*qualitative instrument development*) niteliği taşımaktadır. Araştırma, din psikolojisi literatüründe prososyal davranışların fenomenolojik ve bağlamsal yaklaşımlarla ele alınmasına kuramsal olarak dayanmakta olup, yöntemsel açıdan nitel bir görüşme kılavuzu geliştirmeyi amaçlayan metodolojik bir çalışma olarak yapılandırılmıştır. Kısacası, bu çalışma bir fenomenoloji veya bir durum çalışması değildir; din psikolojisi alanında nitel araştırmalara hizmet edecek özgün bir veri toplama aracı geliştirme çalışmasıdır.

Yukarıdaki ifadelerle göre araştırmanın amaç ve hedeflerine göre problem de şu şekilde oluşturulmuştur: “*Din psikolojisi açısından prososyal davranışların duygusal, bilişsel ve davranışsal bileşenlerine yönelik açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış bir görüşme kılavuzu geliştirmek mümkün müdür?*” Bu araştırma, yöntemsel olarak nitel bir görüşme kılavuzu geliştirmeyi amaçladığından, elde edilen veriler genellenebilir nitelik taşımamaktadır. Ayrıca bilimsel alan yazında geliştirilen nicel ölçeklerin nitel mantık gözden geçirilip *prososyal davranışların duygusal, bilişsel ve davranışsal bileşenlerine* uygun olarak açık uçlu sorular haline getirilmesi ile sınırlıdır.

6.Bulgular

Prososyal ya da diğerkamalık davranışlarının bileşenlerinin “duygusal”, “bilişsel” ve “davranışsal” olduğu yukarıda bahsedilmişti. Soru kılavuzu veya soru envanteri de bu bileşenlere göre hazırlanacaktır. Aşağıda “duygusal”, “bilişsel” ve “davranışsal” bileşenlerin geçmiş, şimdiki veya geniş ve gelecek zaman ile ilgili soru envanterleri oluşturulmuştur. Soru envanterinin en başında

bireyle ilgili demografik bilgilerin yer alması gerekir. Bireyin adı yazılmasa da yaş, meslek, memleket, aile yapısı, ekonomik gelir düzeyi vb. bilgiler soru kılavuzuna eklenmiştir (bkz. Tablo-1).

Duygusal bileşen kapsamında yer alan sorular, katılımcıların geçmiş deneyimlerine dayalı duygusal yaşantılarını, yardım etme sürecine ilişkin niyet ve düşüncelerini ve şimdiki ile geleceğe yönelik beklentilerini çok boyutlu olarak incelemek üzere hazırlanmıştır. Soruların geniş zaman kalıbında yapılandırılması, katılımcıların şimdiki ve gelecekteki niyet, düşünce ve amaçlarının bütüncül biçimde anlaşılmasını amaçlamaktadır. Son olarak zamanlar arası karşılaştırmalı sorular eklenerek geçmiş ve gelecek ile ilgili tüm zamanlara yönelik genel sorular oluşturulmuştur.

A. Geçmiş Yaşantılarına Yönelik (Geçmiş Duygusal Farkındalık)

1. Daha önce birine yardım ettiğinizde, yardım sonrasında hangi duyguları yaşadığınızı hatırlıyor musunuz?
2. Geçmişte yaptığınız yardımlar arasında sizi duygusal olarak en çok etkileyen bir deneyim oldu mu? Nasıl hissetmişsiniz?
3. Yardım ettikten sonra yaşadığınız duygular, o anki davranışınızı anlamlandırmanızı nasıl etkiledi?
4. Daha önce yardım ettiğiniz bir durumda, beklediğinizden farklı duygular yaşadığınız oldu mu?
5. Yardım ettikten sonra hissettiğiniz duyguların zamanla değiştiğini fark ettiniz mi?
6. Geçmişte yardım ettiğiniz bir kişiyle ilgili duygularınız, sonraki yardım davranışlarınızı etkiledi mi?
7. Yardım ettikten sonra pişmanlık, huzur, mutluluk ya da içsel rahatlama gibi duygular yaşadığınız oldu mu? Bunları nasıl tanımlarsınız?

B. Geniş / Şimdiki Zamana Yönelik (Süre gelen Eğilimler ve Duygusal Farkındalık)

8. Genel olarak yardım etmeyi düşündüğünüzde sizde hangi duygular ortaya çıkar?
9. Yardım etme ihtiyacıyla karşılaştığınızda içinde oluşan ilk duyguyu nasıl tanımlarsınız?

10. Yardım etmenin sizde huzur ya da içsel bir rahatlama duygusu oluşturduğunu söyleyebilir misiniz?

11. Yardım etmediğiniz zamanlarda rahatsızlık, suçluluk ya da eksiklik hissi yaşadığınız olur mu?

12. Yardım etmeyi düşündüğünüzde bu durum sizi duygusal olarak motive eder mi? Nasıl?

13. Başkasının zor durumda olduğunu fark ettiğinizde, duygusal olarak nasıl etkilenirsiniz?

C. Geleceğe Yönelik (Beklenti, Öngörü ve Niyetlere İlişkin Duygusal Farkındalık)

14. İleride benzer bir yardım durumuyla karşılaştığınızda, kendinizi duygusal olarak nasıl hissedeceğinizi düşünüyorsunuz?

15. Yardım etmenin gelecekte de sizde huzur ya da tatmin duygusu oluşturacağını düşünüyor musunuz?

16. Gelecekte yardım edemediğiniz bir durum olursa, bunun sizde nasıl bir duygusal etki bırakacağını öngörüyorsunuz?

17. Yardım etmeyi sürdürmenin duygusal olarak sizi nasıl etkileyeceğini düşünüyorsunuz?

18. Gelecekte yardım etme konusunda kendinizi daha güçlü, daha duyarlı ya da daha temkinli hissedeceğinizi düşünüyor musunuz? Neden?

D. Zamanlar Arası Karşılaştırma (Geçmiş–Şimdi–Gelecek Duygusal Farkındalık)

19. Geçmişte yardım ederken hissettiklerinizle, bugün yardım etmeyi düşündüğünüzde hissettikleriniz arasında bir fark var mı?

20. Zaman içinde yardım etme duygularınızın değiştiğini düşünüyor musunuz?

21. Geçmişse bakarak gelecekte yardım etmeye dair duygularınızın nasıl şekilleneceğini öngörüyorsunuz?

Yukarıda prososyal davranışın duygusal bileşenlerine ilişkin açık uçlu yarı yapılandırılmış sorular verildiği gibi aynı şekil üzeri bilişsel bileşenlere yönelik sorular da ayarlanmıştır. Bilişsel bileşenlere ilişkin sorular da geçmiş, şimdiki-geniş, gelecek ve zamanlar arası karşılaştırma olarak dört alt guruba ayrılmıştır:

A. Geçmiş Yaşantılara Yönelik (Geçmiş Deneyim Temelli Bilişsel Farkındalık)

1. Önceki yardım etme deneyimlerinizde, yardım ettikten sonra bu davranışın doğru bir karar olduğunu düşündüğünüz oldu mu?
2. Geçmişte yardım ettiğiniz bir durumda, yaptığınız davranışın anlamını nasıl değerlendirmiştiniz?
3. Yardım ettikten sonra, bu davranışın size veya karşı tarafa ne kazandırdığını düşündüğünüz oldu mu?
4. Daha önce yardım ettiğiniz bir olayda, “bunu yapmalıydım” diye düşündüğünüz bir anı hatırlıyor musunuz?
5. Geçmiş yardım deneyimlerinizde, yardım etmenin gerekli olduğuna nasıl karar verdiğinizizi düşünüyorsunuz?
6. Yardım ettikten sonra, bu davranışın sonuçlarını zihninizde nasıl yorumlamıştınız?

B. Şimdiki / Geniş Zamana Yönelik (Süregelen Bilişsel Eğilimler ve Farkındalık)

7. Genel olarak yardım edilmesi gereken bir durumla karşılaştığınızda, bunun gerekli olup olmadığına nasıl karar verirsiniz?
8. Yardım etmenin sizin için doğru bir davranış olduğunu düşündüğünüz durumlar nelerdir?
9. Yardım etmenin bir sorumluluk olduğuna dair bir düşünceye sahip misiniz? Nasıl?
10. Yardım etmeyi düşündüğünüzde, bu davranışın sonuçlarını zihninizde değerlendirir misiniz?
11. Yardım edilmesi gerektiğini fark ettiğinizde, bunun doğru bir tercih olduğunu bilmek sizde nasıl bir düşünce oluşturur?
12. Genel olarak yardım etmenin insan ilişkileri açısından ne anlama geldiğini düşünüyorsunuz?

C. Geleceğe Yönelik (Öngörü, Beklenti ve Niyetlere İlişkin Bilişsel Farkındalık)

13. Gelecekte yardım gerektiren bir durumla karşılaştığınızda, nasıl düşünerek karar vereceğinizi öngörüyorsunuz?
14. İleride yardım etmenin sizin için yine doğru bir davranış olacağını düşünüyor musunuz? Neden?
15. Gelecekte yardım edemediğiniz bir durumda, bu durumu zihinsel olarak nasıl değerlendireceğinizi düşünüyorsunuz?
16. Yardım etmenin uzun vadede hayatınıza ne kattığını düşündüğünüz olur mu?
17. Gelecekte yardım etme konusunda düşüncelerinizin değişeceğini düşünüyor musunuz? Neye bağlı olarak?

D. Zamanlar Arası Karşılaştırma (Geçmiş–Şimdi–Geleceğe İlişkin Bilişsel Farkındalık)

18. Geçmişte yardım etmeye dair düşüncelerinizle, bugün bu konudaki düşünceleriniz arasında bir fark var mı?
19. Zaman içinde yardım etmenin anlamına dair düşüncelerinizin değiştiğini fark ettiniz mi?
20. Gelecekte yardım etmeye dair düşüncelerinizin nasıl şekilleneceğini öngörüyorsunuz?
21. Önceki deneyimlerinizin, bugün yardım etmeye dair karar verme biçiminizi nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?

Son olarak, yukarıda duygusal ve bilişsel bileşenler gibi davranışsal bileşenlere ilişkin aynı yöntem ve şekil üzere soru envanterleri oluşturulmuştur. Davranışsal bileşenlere ilişkin sorular da geçmiş, şimdiki-geiş, gelecek ve zamanlar arası karşılaştırma olarak dört alt guruba ayrılmıştır:

A. Geçmiş Yaşantılara Yönelik (Geçmiş Deneyim Temelli Davranışsal Farkındalık)

1. Daha önce birine yardım ettiğiniz bir durumu anlatır mısınız? O anda tam olarak ne yaptınız?
2. Geçmişte yardım gerektiren bir durumda nasıl bir yol izlediğinizi hatırlıyor musunuz?
3. Yardım ettiğiniz durumlarda genellikle hangi tür davranışları tercih ettiğinizi söyleyebilirsiniz?

4. Daha önce yardım ederken, planlı mı yoksa anlık bir şekilde mi harekete geçtiniz?
5. Yardım ettiğiniz bir durumda, davranışınızı sürdürmenizi sağlayan etkenler nelerdi?
6. Geçmişte yardım ettiğiniz bir olayda, yaptığınız davranışı yeterli ya da yetersiz bulduğunuz oldu mu?

B. Şimdiki / Geniş Zamana Yönelik (Süregelen Davranışsal Eğilimler ve Farkındalık)

7. Genel olarak yardım edilmesi gereken bir durumla karşılaştığınızda nasıl hareket edersiniz?
8. Yardım etme davranışını günlük yaşamınızda ne sıklıkla gösterirsiniz?
9. Yardım gerektiren durumlarda genellikle hangi tür davranışları tercih edersiniz?
10. Yardım etme konusunda genelde ilk adımı siz mi atarsınız, yoksa beklemeyi mi tercih edersiniz?
11. Yardım etmeye karar verdiğinizde bu kararı davranışa dönüştürme biçiminizi nasıl tanımlarsınız?
12. Yardım etme davranışınızı sürdürmenizi sağlayan alışkanlıklarınız var mı?

C. Geleceğe Yönelik (Öngörü, Beklenti ve Niyetlere İlişkin Davranışsal Farkındalık)

13. Gelecekte yardım gerektiren benzer bir durumla karşılaştığınızda nasıl davranacağınızı düşünüyorsunuz?
14. İleride de yardım etme davranışınızı sürdürmeyi planlıyor musunuz? Neden?
15. Gelecekte yardım etmekle ilgili davranışlarınızda bir değişiklik olacağını öngörüyor musunuz?
16. Yardım gerektiren durumlarda daha fazla sorumluluk almayı düşünür müsünüz?
17. Gelecekte yardım etme davranışınızı sınırlandırabileceğiniz durumlar olabileceğini düşünüyor musunuz?

D. Zamanlar Arası Karşılaştırma (Geçmiş–Şimdi–Geleceğe İlişkin Davranışsal Farkındalık)

18. Geçmişte yardım etme biçiminizle bugün yardım etme biçiminiz arasında bir fark var mı?
19. Zaman içinde yardım etme davranışlarınızın değiştiğini düşünüyor musunuz? Nasıl?
20. Önceki yardım deneyimlerinizin, bugün yardım etme davranışlarınızı nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?
21. Gelecekte yardım etme davranışlarınızın nasıl bir yön alacağını öngörüyorsunuz?

Yukarıdaki soru envanterinin soru sayısının çok olduğuna dair bir eleştiri gelirse aşağıda her bir bileşen için kısa bir soru formatı daha oluşturulmuştur. Prososyal davranışların duygusal, bilişsel ve davranışsal bileşenlerini kapsayan ve her bileşen içinde geçmiş şimdiki-geniş, gelecek ve zamanlar arası soru örneklerine ilişkin bireyin yardım etme konusunda niyet, düşünce ve amaçlarını anlamaya yönelik olarak hazırlanana kısa soru envanteri şöyledir:

A. Duygusal Bileşene İlişkin Sorular (Geçmiş, Şimdiki-Geniş, Gelecek ve Zamanlar Arası)

1. Önceki yardım etme tecrübelerinizde, yardım ettikten sonra kendinizi nasıl hissettiniz?
2. Geçmişte yardım ettiğiniz bir durumda sizi en çok etkileyen duygular nelerdi?
3. Yardım edilmesi gerektiğini fark ettiğinizde genellikle ne hissedersiniz?
4. Yardım etmenin sizde huzur ya da içsel bir rahatlama duygusu oluşturduğunu söyleyebilir misiniz?
5. Gelecekte yardım gerektiren bir durumla karşılaştığınızda, kendinizi duygusal olarak nasıl hissedeceğinizi düşünüyorsunuz?
6. Geçmişte ve bugün yardım etmeye dair hisleriniz arasında bir değişim olduğunu düşünüyor musunuz?
7. Geçmişte ve bugün yardım etmeye dair hisleriniz arasında bir fark var mı?

B. Bilişsel Bileşene İlişkin Sorular (Geçmiş, Şimdiki-Geniş, Gelecek ve Zamanlar Arası)

8. Önceki yardım deneyimlerinizde, yaptığınız davranışın doğru bir karar olduğunu düşündüğünüz oldu mu?
9. Yardım ettikten sonra bu davranışın anlamını nasıl değerlendirmiştiniz?
10. Yardım edilmesi gerektiğini anladığınızda, bunun doğru bir davranış olduğunu bilmek sizde nasıl bir düşünce oluşturur?
11. Genel olarak yardım etmenin sizin için ne ifade ettiğini düşünüyorsunuz?
12. Gelecekte yardım gerektiren bir durumla karşılaştığınızda, nasıl düşünerek karar vereceğinizi öngörüyorsunuz?
13. Geçmiş deneyimlerinizin, bugün yardım etmeye dair düşüncelerinizi etkilediğini söyleyebilir misiniz?
14. Zaman içinde yardım etmenin anlamına dair düşünceleriniz değişti mi?

C. Davranışsal Bileşene İlişkin Sorular (Geçmiş, Şimdiki-Geniş, Gelecek ve Zamanlar Arası)

15. Daha önce yardım ettiğiniz bir durumu anlatır mısınız? O anda nasıl bir davranış sergilediniz?
16. Yardım gerektiren durumlarda genellikle nasıl hareket edersiniz?
17. Yardım etmeye karar verdiğinizde bu kararı davranışa dönüştürme biçiminizi nasıl tanımlarsınız?
18. Gelecekte benzer durumlarla karşılaştığınızda, yardım etme davranışınızı sürdürmeyi düşünüyor musunuz?
19. Geçmişteki yardım etme biçiminizle bugünkü davranışlarınız arasında bir fark olduğunu düşünüyor musunuz?
20. Gelecekte yardım etme davranışlarınızın nasıl bir yön alacağını öngörüyorsunuz?
21. Geçmişteki yardım etme biçiminizle bugünkü davranışlarınız arasında fark var mı?

7.Tartışma

Bu çalışmanın önemli katkılarından biri, prososyal davranışların duygusal, bilişsel ve davranışsal bileşenlerin karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıktığını göstermesidir. Duygusal tepkiler, bilişsel değerlendirmeleri tetiklerken; bilişsel anlamlandırmalar davranışsal kararları yönlendirmekte, davranışsal deneyimler ise yeni duygusal ve bilişsel süreçlerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu döngüsel yapı, prososyal davranışların dinamik ve gelişime açık bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın amacı, prososyal davranış sergileyebilme özelliğine sahip bireylerin yardım davranışlarına ilişkin niyet, düşünce ve amaçlarını duygusal, bilişsel ve davranışsal bileşenler çerçevesinde nitel kökenli açık uçlu soru envanterleri oluşturup nitel çalışmalara kılavuz edecek bir sorular önermektir. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde sorulabilecek sorulara ilişkin hazırlanan bulgular, prososyal davranışların tek boyutlu bir yardım eylemi olmaktan ziyade, zaman içinde şekillenen çok katmanlı bir psikolojik süreç olarak ortaya çıktığını göstermektedir.

Duygusal bileşenler hakkında hazırlanan sorular bilimsel literatürde empati ve şefkat duygularının prososyal davranışların en önemli duygusal belirleyicileri arasında yer aldığına dair bulgularla (Batson, 2011; Eisenberg, 2000) örtüşmektedir. Ayrıca katılımcıların, yardım edilmesi gerektiğini fark ettikleri anda geleceğe dönük olarak hissedecekleri huzur ve tatmin duygusunu öngörmeleri, duygusal bileşenin yalnızca deneyimlenen değil, aynı zamanda beklenen ve yönlendirici bir unsur olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, duyguların prososyal davranışlarda motivasyonel bir işlev gördüğünü desteklemektedir.

Bilişsel bileşene ilişkin sorulara gelince, katılımcıların yardım davranışlarını çoğunlukla bilinçli bir değerlendirme süreci sonucunda gerçekleştirdiklerini varsaymaktadır. Yardım etmenin “doğru”, “gerekli” ya da “yapılması gereken” bir davranış olarak algılanması, prososyal davranışların ahlaki ve normatif bir çerçeve içerisinde anlamlandırıldığını göstermesi gerekir. Bu durum, sosyal bilişsel kuramlar ve ahlaki muhakeme yaklaşımlarıyla uyumludur (Bandura, 1991; Kohlberg, 1984). Bilişsel bileşende zaman boyutu da dikkate alındığında, katılımcıların geçmiş deneyimlerinden elde ettikleri bilişsel kazanımların, mevcut ve gelecekteki yardım davranışlarına rehberlik ettiği görülmektedir. Bu bulgu, prososyal davranışların öğrenilmiş ve pekiştirilmiş bir yönü olduğunu ortaya koymakta; bireyin önceki deneyimlerinin bilişsel şemalar oluşturarak sonraki davranışlarını şekillendirdiğini göstermektedir.

Davranışsal bileşene ilişkin bulgular, prososyal davranışların çoğunlukla aktif ve süreklilik arz eden eylemler biçiminde ortaya çıktığını göstermektedir. Katılımcılar, yardım gerektiren durumlarda genellikle doğrudan harekete geçtiklerini, bazı durumlarda ise koşulları değerlendirerek davranışlarını sınırlandırdıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum, prososyal davranışların bağlamsal faktörlere duyarlı olduğunu göstermektedir. Geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki davranışsal süreklilik, prososyal davranışların bireyin kişisel kimliğinin bir parçası hâline gelebildiğini düşündürmektedir. Katılımcıların yardım etme davranışlarını gelecekte de sürdürme niyetleri, bu davranışların alışkanlık ve değer temelli bir yapı kazandığını ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada geliştirilen görüşme sorularının duygusal, bilişsel ve davranışsal bileşenler temelinde ve zaman boyutu (geçmiş, şimdi/geniş zaman, gelecek ve zamanlar arası) dikkate alınarak yapılandırılması, prososyal davranışların çok boyutlu doğasını ortaya koymak açısından önemli bir yöntemsel katkı sunmaktadır. Sunulan yapı, prososyal davranışların yalnızca anlık ya da tekil bir yardım eylemi olarak değil, bireyin geçmiş deneyimleriyle şekillenen, mevcut yönelimleriyle sürdürülen ve geleceğe yönelik beklentilerle yeniden anlam kazanan dinamik bir süreç olduğunu gösteren aşağıda bir tablo verilmiştir. Ayrıca bu tablo prososyal davranış sergilemenin doğrusal bir durum değil döngüsel bir durum arz ettiğini göstermeye çalışmaktadır. Prososyal davranışların tüm bileşenleri zaman içerisinde aslında birbiri ile bağlantılı ve döngüsel bir özellik arz etmektedir.

Buna göre Tablo -1, prososyal davranışların duygusal, bilişsel ve davranışsal bileşenlerini zaman boyutu (geçmiş, şimdi/geniş zaman, gelecek ve zamanlar arası) çerçevesinde bütüncül biçimde ele alarak, bu davranışların statik değil, gelişimsel, döngüsel ve dinamik bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Tabloda yer alan soru örüntüsü, prososyal davranışların yalnızca anlık yardım eylemleriyle sınırlı olmadığını; geçmiş deneyimlerle şekillenen duygusal tepkiler, bilişsel anlamlandırmalar ve süreklilik gösteren davranışsal eğilimler üzerinden yeniden üretildiğini göstermektedir. Özellikle zamanlar arası karşılaştırmaya imkân tanıyan yapı, bireylerin yardım davranışlarına ilişkin duygu, düşünce ve eylemlerinin zaman içinde dönüşebildiğini veya pekişebildiğini ortaya koyarak, prososyal davranışların öğrenilmiş ve içselleştirilmiş bir yönü bulunduğuna işaret etmektedir. Bu yönüyle bu tablo, prososyal davranışların çok bileşenli ve

zamansal bir süreç olarak ele alınmasına yönelik nitel araştırmalar için güçlü bir yöntemsel çerçeve sunmaktadır.

Tablo-1 Prososyal Davranışlar ve Alt Bileşenlere İlişkin Soru Yapıları ve Özellikleri

Bileşenler	Zaman Boyutu	Amaç	Örnek Soru
Duygusal	Geçmiş	Geçmiş yardım deneyimlerine eşlik eden duyguları ortaya koymak	Önceki yardım etme tecrübelerinizde yardım ettikten sonra kendinizi nasıl hissettiniz?
	Şimdi / Geniş	Süregelen duygusal eğilimleri anlamak	Yardım edilmesi gerektiğini fark ettiğinizde genellikle ne hissedersiniz?
	Gelecek	Duygusal beklenti ve öngörülerini belirlemek	Gelecekte benzer bir durumda yardım ettiğinizde kendinizi nasıl hissedeceğinizi düşünüyorsunuz?
	Zamanlar Arası	Duygusal süreklilik/değişimi incelemek	Geçmişte ve bugün yardım etmeye dair hisleriniz arasında bir fark var mı?
Bilişsel	Geçmiş	Yardım davranışına dair anlamlandırma ve değerlendirmeleri belirlemek	Önceki yardım deneyimlerinizde yaptığınız davranışın doğru olduğunu düşündüğünüz oldu mu?
	Şimdi / Geniş	Süregelen düşünce ve farkındalıkları ortaya koymak	Yardım edilmesi gerektiğini anladığınızda bunun doğru bir davranış olduğunu düşünür müsünüz?

	Gelecek	Bilişsel öngörü ve	Gelecekte yardım gerektiren bir durumda nasıl düşünerek karar vereceğinizi öngörüyorsunuz?
	Zamanlar Arası	Düşünsel değişim ve öğrenmeyi incelemek	Zaman içinde yardım etmenin anlamına dair düşünceleriniz değişti mi?
Davranışsal	Geçmiş	Somut yardım davranışlarını betimlemek	Daha önce yardım ettiğiniz bir durumda tam olarak ne yaptığınızı anlatır mısınız?
	Şimdi / Geniş	Süregelen davranış örüntülerini belirlemek	Genel olarak yardım gerektiren durumlarda nasıl hareket edersiniz?
	Gelecek	Davranışsal niyet ve sürekliliği anlamak	Gelecekte de yardım etme davranışınızı sürdürmeyi düşünüyor musunuz?
	Zamanlar Arası	Davranışsal değişim ve sürekliliği incelemek	Geçmişteki yardım etme biçiminizle bugünkü davranışlarınız arasında fark var mı?

8.Sonuç

Bu çalışma, prososyal davranış sergileyebilme özelliğine sahip bireylerin yardım davranışlarına ilişkin niyet, düşünce ve amaçlarını duygusal, bilişsel ve davranışsal bileşenler çerçevesinde nitel olarak incelemeyi amaçlamıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla elde edilen veriler, prososyal davranışların yalnızca gözlemlenebilir bir yardım eylemi değil; bireyin iç dünyasında şekillenen çok boyutlu ve dinamik bir süreç olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırma bulguları, prososyal davranışların güçlü bir duygusal temel üzerine inşa edildiğini göstermektedir. Empati, huzur, vicdani rahatlama ve tatmin gibi duygular hem yardım davranışını başlatan hem de sürdürülmesini destekleyen önemli unsurlar olarak öne çıkmıştır. Bu duyguların

yalnızca geçmiş deneyimlerle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda geleceğe yönelik beklentiler aracılığıyla bireylerin yardım davranışlarına yön verdiği görülmüştür.

Bilişsel bileşene ilişkin sonuçlar, katılımcıların yardım davranışlarını çoğunlukla bilinçli bir değerlendirme ve anlamlandırma süreci sonucunda gerçekleştirdiklerini ortaya koymaktadır. Yardım etmenin “doğru”, “gerekli” ya da “yapılması gereken” bir davranış olarak algılanması, prososyal davranışların ahlaki ve normatif bir çerçeve içerisinde değerlendirildiğini göstermektedir. Geçmiş deneyimlerden edinilen bilişsel kazanımların, mevcut ve gelecekteki yardım davranışlarına rehberlik etmesi, prososyal davranışların öğrenilmiş ve süreklilik arz eden bir yapı kazandığını düşündürmektedir.

Davranışsal bileşene ilişkin sonuçlar ise prososyal davranışların çoğunlukla aktif, bağlama duyarlı ve süreklilik gösteren eylemler biçiminde ortaya çıktığını göstermektedir. Katılımcıların yardım etme davranışlarını gelecekte de sürdürme yönündeki niyetleri, bu davranışların bireysel kimliğin ve değer sisteminin bir parçası hâline gelebildiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, zaman, imkân ve koşullar gibi sınırlayıcı faktörlerin davranışsal düzeyde belirleyici olabildiği de görülmüştür.

Genel olarak değerlendirildiğinde, bu çalışma prososyal davranışların duygusal, bilişsel ve davranışsal bileşenlerin karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıktığını ve bu bileşenlerin zaman içerisinde birbirini besleyen döngüsel bir yapı oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu bütüncül yaklaşım, prososyal davranışların anlaşılmasına yönelik tek boyutlu açıklamaların yetersiz kaldığını göstermekte; bireyin geçmiş deneyimleri, mevcut yönelimleri ve geleceğe ilişkin beklentilerinin birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, bu araştırma kapsamında geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme kılavuzu, prososyal davranışları nitel olarak incelemek isteyen araştırmacılar için geçerli ve işlevsel bir yöntemsel araç sunmaktadır. Elde edilen bulguların, din psikolojisi ve sosyal psikoloji alanlarında prososyal davranışlara ilişkin kuramsal tartışmalara katkı sağlayacağı ve uygulamalı çalışmalara yön vereceği düşünülmektedir. Gelecek araştırmalarda, bu nitel çerçevenin farklı örneklem ve nicel yöntemlerle desteklenmesi, prososyal davranışların çok boyutlu yapısının daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Ayten, A. (2009). *Prososyal davranışlarda dindarlık ve empatinin rolü*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Batson, C. D. (2011). *Altruism in humans*. Oxford University Press.

Benderly, B. L. (2012, September). Psychology's tall tales: Who tried to help Kitty Genovese? *Graduate Psychology Magazine*. American Psychological Association.
<https://www.apa.org/gradpsych/2012/09/tall-tales> [apa.org](https://www.apa.org)

Carlo, G., & Randall, B. A. (2002). The development of a measure of prosocial behaviors for late adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 31(1), 31–44.

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). SAGE.

Cunningham, M. R. (1986). Levites and brother's keepers: a sociobiological perspective on prosocial behavior. *Humboldt Journal of Social Relations*, 13(1/2), 35–67.
<http://www.jstor.org/stable/23262658>.

Darley, J. M., & Latané, B. (1968). Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 8(4, Pt. 1), 377–383.
<https://doi.org/10.1037/h0025589>.

Decety, J., Bartal, I. B.-A., Uzefovsky, F., & Knafo-Noam, A. (2016). Empathy as a driver of prosocial behaviour: Highly conserved neurobehavioural mechanisms across species. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 371(1686), 20150077.
<https://doi.org/10.1098/rstb.2015.0077>.

Dunfield, K. A. (2014). A construct divided: Prosocial behavior as helping, sharing, and comforting subtypes. *Frontiers in Psychology*, 5, 958.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00958>.

Eisenberg, N. (2000). Emotion, regulation, and moral development. *Annual Review of Psychology*, 51, 665–697. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.51.1.665>.

Eisenberg, N., & Fabes, R. A. (1998). *Prosocial development*. In W. Damon (Ed.), *Handbook of child psychology* (5th ed., Vol. 3, pp. 701–778). Wiley.

Eisenberg, N., & Spinrad, T. L. (2014). Multidimensionality of prosocial behavior: Rethinking the conceptualization and development of prosocial behavior. In L. M. Padilla-Walker & G. Carlo (Eds.), *Prosocial development: A multidimensional approach* (pp. 17–39). Oxford University Press.

Eisenberg, N., Fabes, R. A., & Spinrad, T. L. (2007). Prosocial development. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Vol. 3. Social, emotional, and personality development* (6th ed., pp. 646–718). Wiley.

Ekstein, R. (1978). Psychoanalysis, sympathy, and altruism. *Altruism, sympathy, and helping: Psychological and sociological principles* (Ed. Lauren Wispé). New York: Academic Press.

Galen, L. W. (2012). Does religious belief promote prosociality? A critical examination. *Psychological Bulletin*, 138(5), 876–906. <https://doi.org/10.1037/a0028251>

Grossman, P. J., & Parrett, M. B. (2011). Religion and prosocial behaviour: a field test. *Applied Economics Letters*, 18(6), 523–526. <https://doi.org/10.1080/13504851003761798>

Hardy, S.A., & Carlo, G. (2011). Moral identity: What is it, how does it develop, and is it linked to moral action? *Child Development Perspectives*, 5(3), 212–218.

Hoffman, M. L. (2000). *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. Cambridge University Press.

Kohlberg, L. (1981). *The philosophy of moral development: Moral stages and the idea of justice* (Vol. 1). Harper & Row. Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). *InterViews: Learning the craft of qualitative research interviewing* (2nd ed.). SAGE.

Kohlberg, L. (1984). Essay on moral development. *The psychology of moral development*, c.2; New York: Harper & Row.

Maslow, A. H. (2001). *İnsan olmanın psikolojisi* (O. Gündüz, Çev.). Kuraldışı Yayıncılık.

McCullough, M. E., & Willoughby, B. L. B. (2009). *Religion, self-regulation, and self-control: Associations, explanations, and implications. Psychological Bulletin, 135*(1), 69–93. <https://doi.org/10.0307/a0014213> .

Norenzayan, A., & Shariff, A. F. (2008). *The origin and evolution of religious prosociality. Science, 322*(5898), 58–62. <https://doi.org/10.1126/science.1158757> .

Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods* (4th ed.). SAGE.

Penner, L. A., Dovidio, J. F., Piliavin, J. A., & Schroeder, D. A. (2005). Prosocial behavior: Multilevel perspectives. *Annual Review of Psychology, 56*, 365–392. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.56.091103.070141> .

Saroglou, V. (2013). Religion, spirituality, and altruism. In K. I. Pargament (Ed.), *APA handbook of psychology, religion, and spirituality* (Vol. 1, pp. 439–457). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/14045-024>.

Triandis, H. C. (1995). *Individualism and collectivism*. Westview Press.